

Paweł B. Sztabiński
IFiS PAN/CBPNiSzW UW
Narodowy Koordynator ESS

METODOLOGIA BADANIA EUROPEJSKI SONDAŻ SPOŁECZNY

Jednym z podstawowych celów badania ESS jest wypracowanie standardów przygotowania i realizacji badań międzykrajowych. W artykule omawiam standardy ESS dotyczące dwóch etapów badania, które potencjalnie stwarzają największe ryzyko błędu w wynikach. Są to: sposób przygotowania kwestionariusza oraz realizacja badania, a konkretnie - biegi zmierzające do maksymalizacji odsetka realizacji wywiadów.

Badanie Europejski Sondaż Społeczny, oprócz celu „substancywnego”, jakim jest zebranie danych dotyczących kluczowych dla Europy zagadnień społecznych, realizuje również cel metodologiczny: wypracowanie standardów przygotowania i realizacji badań, w szczególności międzykrajowych, zakładających porównywalność wyników oraz upowszechnienie tych standardów¹. Niniejszy artykuł dotyczy drugiego z wymiarów projektu. Nie będę jednak omawiał całej bogatej, wypracowanej przez międzynarodowy zespół metodologii tego badania, lecz skoncentruję się na dwóch zagadnieniach, które, jak to się przyjmuje w metodologii badań ilościowych ostatnich dziesięcioleci, są potencjalnie najważniejszymi źródłami błędu w wynikach badania. Chodzi o sposób przygotowania kwestionariusza, a przede wszystkim sposób sformułowania pytań oraz próbę - przyjęty schemat jej doboru i niedostępność wylosowanych osób (por. przykładowo Cannell i in. 1981, Bradburn i Sudman 1988; Hippler i Schwarz 1988).

Uwagi do Autora lub prośby o nadbitki prosimy kierować: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, e-mail: psztabin@ifispan.waw.pl

¹ Dokładniejsze omówienie projektu przedstawiłem w artykule *Europejski Sondaż Społeczny. Opis projektu*, „ASK” 10, 2001.

Przedstawię zastosowane w ESS rozwiązania zmierzające do minimalizacji przede wszystkim tych rodzajów błędów.

Sposób sformułowania pytań

Problematyka sformułowania pytań w badaniach międzynarodowych obejmuje trzy podstawowe wymiary: oprócz, co oczywiste, trafności sformułowania wersji oryginalnej, istotne znaczenie ma również adekwatność problematyki i sformułowań do warunków i sytuacji w krajach uczestniczących w projekcie oraz poprawność tłumaczenia wersji oryginalnej na języki narodowe.

Trafność sformułowań wersji oryginalnej („źródłowej”)

W badaniu ESS pytania zawarte w poszczególnych sekcjach kwestionariusza zostały przygotowane przez międzynarodowe zespoły złożone ze specjalistów z zakresu podejmowanej problematyki. Znaczną ich część stanowią pytania o sprawdzonej w innych badaniach wartości wskaźnikowej. Przygotowane przez zespoły pytania podlegały ocenie m.in. międzynarodowego komitetu naukowego ESS. Ponieważ jednak pytanie kwestionariuszowe jest bardzo wrażliwym narzędziem pomiaru i minimalne nawet różnice jego sformułowania mogą wpływać na trafność uzyskanego wyniku, badanie zasadnicze zostało poprzedzone badaniem próbnym. Celem tego badania było przede wszystkim sprawdzenie poprawności i zrozumiałości ogółu zastosowanych pytań, a w odniesieniu do wybranych, szczególnie „newralgicznych” pytań – trafności sformułowań i zastosowanych w nich skal. Pytania te zostały przygotowane w dwóch wersjach, różniących się sformułowaniami lub/i skalami. Ich trafność oceniano na podstawie analiz statystycznych.

W badaniu próbnym dodatkowo sprawdzano inne elementy funkcjonowania kwestionariusza, takie jak reakcje respondentów na jego długość i długość poszczególnych sekcji, poprawność struktury kwestionariusza itp.

Badanie próbne przed 1 rundą ESS zrealizowano w dwóch krajach: w Wielkiej Brytanii i Holandii, na próbie liczącej łącznie 855 osób. Przed 2 rundą badanie to zostało znowu powierzone dwu krajom: obok Wielkiej Brytanii – jako „o-czyźnie” językowej kwestionariusza – także polskiemu zespołowi ESS. Zdecydowały o tym dwie racje: z jednej strony dowiedzione w 1 rundzie liczne specyfiki krajów Europy Centralnej w porównaniu z krajami zachodnimi, z drugiej zaś wysoka ocena poziomu metodologicznego badania ESS w Polsce w 1 rundzie.

Należy dodać, że możliwość analizy trafności sformułowania pytań i zastosowanych skal dostępna jest dla wszystkich użytkowników danych ESS: w badaniu

zasadniczym zachowano dwie wersje niektórych pytań. Każdy respondent odpowiada na niektóre pytania sformułowane w dwóch wersjach.

Międzynarodowy wymiar porównań

Jednym z podstawowych błędów pytań w badaniach międzynarodowych jest ich niedostosowanie do warunków i sytuacji w niektórych krajach. Zjawisko, którego dotyczy pytanie, może nie występować w pewnych krajach lub też mieć odmienny charakter. Aby uniknąć tego rodzaju błędów – błędów niedostosowania – do wszystkich krajów uczestniczących w projekcie przesyłane są propozycje pytań z prośbą o przekazanie ewentualnych uwag. Uwagi te miały jednak dotyczyć nie tylko przystawalności pytań do kontekstu narodowego, ale również wszelkich innych spraw: ich sformułowań, dodania pytań, które uznaje się za ważne, struktury kwestionariusza itp. Podczas prac nad kwestionariuszem do 1 i 2 rundy zespół polski zgłosił szereg tego rodzaju uwag, które zostały uwzględnione w ostatecznej redakcji kwestionariusza.

Tłumaczenie kwestionariusza

W każdym badaniu międzynarodowym tłumaczenie kwestionariusza stanowi jeden z kluczowych etapów, umożliwiających uprawnione porównywanie uzyskanych wyników. Jest oczywistością, że ewentualne błędy lub rozbieżności tłumaczenia w stosunku do wersji „źródłowej” mogą spowodować znaczące różnice wyników badania uzyskanych w różnych krajach. Doświadczenie pokazuje jednak, że etap ten nie zawsze jest realizowany z należytą starannością.

W badaniu ESS zastosowano następującą procedurę tłumaczenia:

(i) Kwestionariusz „źródłowy”, w języku angielskim, został przygotowany w specjalny sposób. Po pierwsze, pytania zostały sformułowane tak, by ułatwić ich przetłumaczenie. Nie zastosowano więc potocznego języka angielskiego, jakiego zazwyczaj używa się w kwestionariuszach, lecz język ułatwiający precyzyjne przetłumaczenie pytań. W rezultacie także wersja „źródłowa” kwestionariusza musiała zostać „przetłumaczona” na język respondentów brytyjskich. Po drugie, w przypadku terminów lub zwrotów, których przetłumaczenie mogło budzić wątpliwości, dodane zostały specjalne przypisy, precyzujące ich sens w kontekście danego pytania.

(ii) Tłumaczenie kwestionariusza na język lub języki narodowe składało się z 4 etapów. W pierwszym etapie kwestionariusz został przetłumaczony niezależnie przez dwóch tłumaczy. Następnie socjolog, który znał biegle język angielski, a jednocześnie miał doświadczenie w zakresie przygotowania kwestionariuszy,

porównywał obie wersje i uzgadniał z tłumaczami wersję wspólną. W kolejnym kroku narodowy koordynator ESS, którym z założenia musi być osoba z dużym doświadczeniem badawczym, przygotowywał wersję finalną tłumaczenia. Wersja ta została sprawdzona w badaniu pilotażowym, realizowanym na próbie około 50 osób. Badanie pilotażowe służyło wyłącznie ocenie sformułowań i zrozumiałości pytań w języku narodowym. W jego wyniku wprowadzone zostały ostateczne poprawki, z udziałem wszystkich osób zaangażowanych w tłumaczenie.

W Polsce prace nad tłumaczeniem zostały rozszerzone o dodatkowy etap: ostateczna wersja kwestionariusza przesłana została wraz z wersją źródłową - angielską - do oceny socjologom, którzy mieli duże doświadczenie w prowadzeniu badań kwestionariuszowych, a jednocześnie zadeklarowali zainteresowanie wykorzystaniem wyników ESS.

W związku z tłumaczeniem podkreślić należy dwie sprawy. Po pierwsze, w badaniu ESS jest ono procesem, w który zaangażowane są zarówno osoby o wysokich kompetencjach w zakresie języka obcego, jak i przygotowania kwestionariuszy. Połączenie tych kompetencji pozwala przygotować poprawne i zgodne z oryginałem narzędzie. Po drugie, w ESS nie przyjmuje się idealizującego założenia o możliwości przygotowania narodowej wersji kwestionariusza identycznej ze źródłową. Jest oczywiste, że w niektórych przypadkach nie można znaleźć w języku narodowym terminu, który dokładnie odpowiada oryginałowi angielskiemu, uwzględniając w pełni jego odcień znaczeniowy i/lub konotacje albo też termin taki nie funkcjonuje w kontekście danego pytania. Jest to jedno z istotnych ograniczeń najczęściej stosowanej w ocenie tłumaczenia metody *back translation*. Dlatego też w wyniku prac nad tłumaczeniem kwestionariusza ESS każdy koordynator narodowy zobowiązany był przygotować specjalne zestawienie, zawierające wykaz rozbieżności między wersją źródłową pytań (angielską) a przyjętym tłumaczeniem. Zestawienie to dostępne jest w Internecie wraz ze zbiorami danych z badania w każdym kraju i może być pomocne w interpretacji niektórych różnic między uzyskanymi w nich wynikami.

Próba

Dobór próby

Badanie ESS realizowane jest w każdym kraju na ściśle losowej próbie bez próby rezerwowej, której zastosowanie, jak wiadomo, nie ma żadnego uzasadnienia teoretycznego. Jeśli chodzi o jej dobór, to przyjęto zaproponowaną

przez Leslie Kisha (1994) zasadę, aby w każdym kraju losować najlepszą dostępną próbę – oczywiście probabilistyczną. W tym celu sformułowano trzy kryteria, które powinna spełniać próba idealna. Są one następujące:

- (i) kompletny operat losowania;
- (ii) znane prawdopodobieństwo wyboru każdego elementu populacji (różne od zera);
- (iii) możliwość wysokiego odsetka realizacji próby – w ESS minimum 70%.

W każdym kraju, spośród dostępnych operatów losowania i możliwych do zastosowania schematów, wybierano taki, który najlepiej realizuje powyższe kryteria. Biorąc pod uwagę zakładaną dokładność oszacowań, minimalną wielkość „efektywnej” próby zrealizowanej, tzn. pomniejszonej o „efekt schematu losowania”, określono na 1500 wywiadów. W praktyce, faktyczna liczebność próby zrealizowanej musiała wynosić minimum 2000 wywiadów.

W Polsce badanie zrealizowane zostało na próbie „imiennej”, wylosowanej z Departamentu Rozwoju Informatyki i Systemu Rejestrów Państwowych (PESEL). Była ona warstwowana ze względu na płeć, wiek i kategorię miejscowości zamieszkania. W celu zachowania właściwej struktury próby zrealizowanej ze względu na kategorię miejscowości, próbę losowano uwzględniając ustalone na podstawie wyników wcześniejszych badań prawdopodobieństwo realizacji wywiadu w każdej kategorii miejscowości. Inaczej mówiąc, na etapie losowania uwzględniono nierówne prawdopodobieństwo realizacji wywiadu w poszczególnych kategoriach miejscowości.

W miastach powyżej 100 tysięcy mieszkańców zastosowano losowanie proste (bez „clustrowania”), a w mniejszych miastach i w gminach liczebność „clustra” („wiązki”) wynosiła 12 osób. Została ona wyliczona biorąc pod uwagę wymaganą liczebność próby przy przyjętym schemacie losowania. Taka wielkość „clustra” dodatkowo stwarzała możliwość wielokrotnego docierania ankierów do respondentów trudno dostępnych.

Realizacja badania

Jak wspomniałem, w badaniu ESS przyjęto, że realizacja próby musi wynosić co najmniej 70% próby wylosowanej. Przy mniejszym odsetku realizacji istnieje ryzyko jej wypaczenia ze względu na niedoreprezentowanie osób trudniej dostępnych, a więc przede wszystkim bardziej aktywnych, w szczególności zawodowo oraz ludzi młodych, a także mieszkańców wielkich miast. Opinie takich osób w sprawach poruszanych w wywiadzie mogą znacznie różnić się od opinii respondentów łatwiej dostępnych, np. emerytów, rencistów, bezrobotnych, rolni-

ków. Wymóg siedemdziesięcioprocentowej realizacji próby jest bardzo wysoki, biorąc pod uwagę występujący praktycznie we wszystkich krajach wzrost odmów udziału w badaniu. W Polsce w większości badań ogólnokrajowych udało się zrealizować między 50 a 60% próby wylosowanej. Dlatego też zasady realizacji badania nie były kierowane przede wszystkim na osiągnięcie wysokiego odsetka realizacji próby (response rate). Polegały one, ujmując najogólniej, na odpowiedniej organizacji badania oraz monitorowaniu i kontroli pracy ankieterów.

Organizacja badania

Do wszystkich wylosowanych respondentów wysłany został specjalnie przygotowany list informacyjny o badaniu. Biorąc pod uwagę, że znaczna część odmów udziału w badaniu związana jest z obawami dotyczącymi bezpieczeństwa osobistego oraz realizując postulat podmiotowego traktowania respondentów, wylosowanym osobom stworzono możliwość kontaktu z Ośrodkiem Realizacji Badań Socjologicznych IFiS PAN, który realizował badanie. W liście podany został numer telefonu ORBS oraz adres poczty elektronicznej. Wiele osób skorzystało z tej możliwości kontaktu, prosząc o dodatkowe informacje o projekcie, przekazując informacje o zmianie miejsca zamieszkania, podając swój numer telefonu w celu ułatwienia ankieterowi kontaktu lub po prostu aby upewnić się, że badanie takie rzeczywiście jest realizowane. W liście podany został również adres internetowy stron ESS. Zakładaliśmy, że ten sposób „uwiarygodnienia” badania może być skuteczny w szczególności w przypadku ludzi młodych, należących jak wspomniano, do kategorii trudno dostępnych.

W celu skłonienia ankieterów do wielokrotnych prób kontaktu zastosowano następujące rozwiązania:

(i) Czas realizacji terenowej badania ESS musiał wynosić minimum 1 miesiąc. Stwarzało to możliwość podejmowania wielokrotnych prób kontaktu z osobami trudno dostępnymi. W Polsce badanie trwało od początku października do połowy grudnia.

Tak długi czas realizacji może, co oczywiste, budzić obawy dotyczące homogeniczności wyników badania. Jednakże zawarte w kwestionariuszu ESS pytania dotyczą spraw generalnych (przede wszystkim postaw), nie zaś opinii w sprawach bieżących i tym samym są mniej podatne na zmiany. Z drugiej strony ryzyko wystąpienia zmian postaw w okresie realizacji badania jest możliwe do kontroli, o czym piszę dalej.

(ii) W przypadku trudnej dostępności respondenta ankieter zobowiązany był do co najmniej 4 prób kontaktu w różnych porach dnia. Próby kontaktu nie mo-

gły być podejmowane w tym samym tygodniu. Przynajmniej jedna z nich musiała mieć miejsce wieczorem i jedna – w czasie weekendu. Pierwsza próba kontaktu raczej nie powinna być podejmowana telefonicznie. Jak wiadomo, podczas kontaktu telefonicznego łatwiej jest respondentowi odmówić udziału w badaniu.

(iii) W przypadku „miękkiej” odmowy respondenta lub odmowy udzielonej przez osobę trzecią wywiad był przekazywany do realizacji innemu, bardziej doświadczonemu ankieterowi.

(iv) W przypadku zmiany miejsca zamieszkania respondenta ankieter zobowiązany był ustalić aktualny adres i zrealizować wywiad w nowym miejscu. Jeśli z racji odległości było to niemożliwe (np. nowy adres w innym województwie), wywiad przesyłano do realizacji właściwemu koordynatorowi regionalnemu. Za ustalenie aktualnego adresu respondenta ankieter otrzymywał gratyfikację finansową.

(v) Maksymalny odsetek przypadków nie skontaktowania się z respondentem lub kimś z jego gospodarstwa domowego ustalono na 3% (w całym badaniu). Miało to skłonić instytut badawczy realizujący ESS do motywowania ankieterów do prób ustalenia przyczyn trudnej dostępności lub niedostępności wylosowanych osób.

Monitoring i kontrola pracy ankieterów

Praca ankieterów była monitorowana na dwóch poziomach: indywidualnym, tzn. ankietera i zbiorowym – instytutu badawczego realizującego badanie ESS.

Monitoring na poziomie indywidualnym polegał na obowiązku bieżącego wypełniania specjalnie przygotowanego formularza „Raportu z pracy ankietera pod wylosowanym adresem”. W formularzu tym ankieter zobowiązany był do szczegółowego opisu każdej próby kontaktu z respondentem, a więc zanotowania daty i godziny kontaktu, formy (osobisty, przez domofon, telefoniczny itp.), informacji z kim rozmawiał (lub też że nie rozmawiał z nikim), rezultatu kontaktu, a także do opisu budynku, w którym mieszka respondent i najbliższej okolicy. W sumie zawartość formularza daje pełny wgląd w przebieg kontaktu ankietera z respondentem. Dodatkowo opis budynku i okolicy pozwala ocenić reprezentatywność próby zrealizowanej ze względu na najbliższą okolicę miejsca zamieszkania respondentów.

Niezależnie od tego instytut realizujący badanie ESS zobowiązany był do przekazywania narodowemu koordynatorowi ESS co 2 tygodnie informacji o przebiegu realizacji badania (monitoring na poziomie zbiorowym). Była to informacja o liczbie zrealizowanych wywiadów, liczbie wywiadów niemożliwych

do realizacji oraz będących w trakcie realizacji. Pozwalało to na bieżącą ocenę postępów realizacji, a jednocześnie sprzyjało systematycznej pracy ankieterów. Informacja ta była na bieżąco przekazywana do Centralnego Zespołu Koordynacyjnego w Londynie.

W Polsce monitoring ten miał nieco inny charakter. Ponieważ koordynator narodowy ESS kieruje jednostką realizującą to badanie (ORBS IFiS PAN), monitoring na poziomie zbiorowym polegał na systematycznym zbieraniu informacji o postępie prac w poszczególnych ośrodkach regionalnych sieci ankieterskiej. Specyfika ta umożliwiła wprowadzenie dodatkowego elementu monitorowania pracy ankieterów. Przewidziano mianowicie zwrot materiałów z badania w dwóch turach. Materiały przesłane w pierwszej turze, w połowie realizacji badania, zostały szczegółowo sprawdzone. W przypadku stwierdzenia, że ankieter zbyt pochopnie zrezygnował z realizacji wywiadu (na podstawie „Raportu z pracy...”), zwracano go koordynatorowi do realizacji. Jeśli natomiast stwierdzono niestaranne wypełnienie „Raportu”, np. „zachodzenie” na siebie dat i godzin przeprowadzania wywiadów, ankieterowi zwracano uwagę na występujące nieścisłości.

Warto podkreślić, że niezależnie od funkcji, jaką „Raport” pełnił w badaniu ESS, stanowi on znakomite źródło danych do analiz dotyczących pracy ankieterów.

Kontrola pracy ankieterów służyła przede wszystkim ocenie realizacji próby. Objętych nią było tylko 5% wywiadów zrealizowanych, ale 10% odmów udzielenia wywiadu i 10% przypadków nie skontaktowania się z respondentem. Jest to uzasadnione, gdyż w profesjonalnych sieciach ankieterskich przypadki fałszowania wywiadów zdarzają się bardzo rzadko. Znacznie częstsze są natomiast przypadki „ułatwiania” sobie pracy przez ankieterów poprzez rezygnację z wywiadów z osobami mieszkającymi pod oddalonymi adresami lub zbyt pochopną rezygnację z wywiadów z „trudnymi” respondentami.

Położenie głównego nacisku na sprawę realizacji próby nie oznacza to jednak, że w ESS zbagatelizowany został możliwy błąd związany z realizacją wywiadów. Każdy ankieter musiał osobiście uczestniczyć w szkoleniu do badania, a liczba zrealizowanych wywiadów przez jednego ankietera nie mogła przekraczać dwóch „clustrów” (24 wywiadów). W Polsce prawidłowość przeprowadzenia szkoleń przez koordynatorów regionalnych oraz obecność ankieterów na szkoleniu była kontrolowana przez niezależnych od sieci ankieterskiej kontrolerów.

Przedstawione zasady doboru próby i realizacji badania ESS dowiodły w Polsce swojej przydatności. Jeśli wylosowaną próbę pomniejszy o następujące przypadki: respondent zmarł, dom zdemolowany, opuszczony (niezamieszka-

ny), dom jeszcze nie zbudowany (niezamieszkanym), pod wskazanym adresem znajdują się wyłącznie instytucje, pod wskazanym adresem znajduje się dom letniskowy, respondent wyprowadził się na stałe do innego kraju, respondent mieszka w „instytucji”, np. jest w wojsku, mieszka w domu starców itp., a więc przypadki wynikające z niedoskonałości operatu losowania, to współczynnik realizacji (response rate) wyniósł 73,2%. A zatem w Polsce osiągnięto współczynnik realizacji powyżej zakładanego poziomu 70%. Poziom ten w ESS osiągnęły jedynie 3 kraje. Warto przypomnieć, że w „standardowych” badaniach analogiczny współczynnik nie przekracza 60% – przynajmniej w badaniach realizowanych przez ORBS IFiS PAN. Co więcej, struktura próby zrealizowanej w ESS pokrywa się ze strukturą faktyczną ze względu na kryteria warstwowania, a odsetek „braków kontaktu” nie przekracza 3%. Dlatego też zasady te zostały przyjęte jako obowiązujące również w innych badaniach realizowanych przez ORBS IFiS PAN.

Pozostałe standardy ESS nie odbiegają od tych, które przyjmuje się w większości standardowych badań międzykrajowych. Obowiązującą techniką był wywiad osobisty: kwestionariuszowy lub wspomagany komputerowo (CAPI). We wszystkich krajach badanie było realizowane w tym samym okresie: między wrześniem a grudniem 2002 roku. Dodatkowe pytania narodowe (poza pytaniami wspólnymi dla wszystkich krajów) mogły być zamieszczone wyłącznie na końcu kwestionariusza. Zbiór danych został przygotowany według jednolitego formatu. W kodowaniu podstawowych zmiennych (zawodów, poziomów wykształcenia, wyznania itp.) zastosowano międzynarodowe klasyfikacje lub też klasyfikacje specjalnie przygotowane dla potrzeb ESS. W Polsce w przypadku zawodu zastosowano, oprócz ISCO, dodatkowo także polską Społeczną Klasyfikację Zawodów. Każdy z krajów zobowiązany był do zrobienia kontroli logicznej zbioru, a oprócz tego zbiór był „czyszczony” na poziomie międzynarodowym. Dane o ankierach i respondentach zostały zanonimizowane w ten sposób, że nadano im losowe numery, uniemożliwiające ich identyfikację nawet w zestawieniu z bazą danych.

Omawiając metodologię badania ESS należy również wspomnieć o materiałach dodatkowych, które mogą być pomocne w wykorzystaniu i interpretacji danych. Obejmowały one:

(i) Informację o najważniejszych wydarzeniach międzynarodowych i krajowych, które miały miejsce w okresie od 3 miesięcy przed rozpoczęciem pracy terenowej do jej zakończenia. Jako ważne uznane zostały wydarzenia, o których najważniejsze dzienniki pisały przynajmniej przez 2 dni na jednej z pierwszych stron. Podstawowym celem zbierania tych informacji było stworzenie możliwości uwzględnienia ewentualnego wpływu bieżących wydarzeń na udzielane

podczas wywiadu odpowiedzi. Może to być szczególnie przydatne do interpretacji różnic wyników w analizach podłużnych (longitudinalnych), gdyż pozwala uwzględnić wpływ czynników przejściowych na uzyskane rezultaty badania. Należy przypomnieć, że badanie ESS będzie realizowane co 2 lata. Jednakże informacje o wydarzeniach w okresie badania mogą służyć również do wspomnianej analizy homogeniczności wyników danej rundy badania.

(ii) Informację o narodowym systemie parlamentarnym.

(iii) Informację o narodowym systemie edukacji według klasyfikacji ISCED.

(iv) Informację o najważniejszych partiach politycznych w kraju. Aby ograniczyć arbitralność w ocenie ich orientacji (prawica - lewica), w Polsce wykorzystano wyniki badania TNS OBOP dotyczące ich postrzegania w społeczeństwie.

Trzy ostatnie informacje są, co oczywiste, przydatne przede wszystkim dla zagranicznych użytkowników wyników ESS.

Uwagi końcowe

Kończąc omawianie podstawowych elementów metodologii ESS warto zwrócić uwagę na dwie sprawy. Po pierwsze, w ESS standardy dotyczące poszczególnych faz procesu badawczego zostały wypracowane przez międzynarodowe zespoły, składające się ze specjalistów z wiodących w poszczególnych dziedzinach ośrodków badawczych. Zespoły te służą również doradztwem w zakresie ich realizacji. Jednakże ostateczny kształt tych standardów powstaje przy aktywnym współudziale wszystkich krajów uczestniczących w projekcie. Każdy kraj wnosi swoje doświadczenia w celu wypracowania wspólnej metodologii badań europejskich. W ten sposób realizowane jest jedno z podstawowych założeń ESS: aktywizacja współpracy socjologów europejskich.

Po drugie, dopuszcza się również adaptację wypracowanych standardów do warunków prowadzenia badań w poszczególnych krajach, jak również i to, że niektóre kraje z przyczyn niezależnych nie mogły ich zrealizować - choćby zakładanego odsetka realizacji próby. Jednakże wszelkie takie adaptacje czy też odchylenia muszą zostać przez każdy kraj szczegółowo udokumentowane. W ten sposób realizowana jest następna istotna zasada ESS: pełnej przejrzystości procedur badawczych. Wykorzystując te informacje każdy użytkownik danych może ocenić, czy rezultaty badania w poszczególnych krajach są w pełni porównywalne i ewentualnie jaki jest możliwy wpływ tych odchyżeń na wyniki.

Literatura

- Bradburn, Norman M. i Seymour Sudman. 1988. *Polls & Surveys. Understanding What They Tell Us*. San Francisco: Jossey - Bass Publishers.
- Cannell, Charles F., Peter V. Miller i Lois Oksenberg. 1981. *Research on Interviewing Techniques*. W: S. Leinhardt (red.) *Sociological Methodology*. San Francisco: Jossey - Bass Publishers.
- Hippler, Hans J. i Norbert Schwarz. 1988. Response Effects in Surveys. W: H.-J. Hippler, N. Schwarz i S. Sudman (red.) *Social Information Processing and Survey Methodology*. New York: Springer - Verlag.
- Kish, Leslie. 1994. *Multipopulation Survey Designs: Five Types with Seven Shared Aspects*. „International Statistical Review” 62: 167-186.

METHODOLOGY OF EUROPEAN SOCIAL SURVEY

European Social Survey was designed to meet substantive and methodological issues. The latter aims at development of standards concerning tools of research and its realization. This article discusses standards concerning two stages of research which carry the greatest risk of error, i.e.: administration of questionnaire and fieldwork – in the latter case I will focus on efforts to increase response rate.